

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

Գ. Կենդանաց մահն, ոսկերաց պահպանութիւնը, պատրաստութիւնը և գործածութիւնը :

Սղոպ միս, անոր պարարասութիւնը և գործածութիւնը : Եւստ անգամուան փորձը ցըցուցած է որ տկար ու հիւանդութեամբ մեռած ձիերուն միսը փնաս մը չեն ըներ, մանաւանդ թէ շատ օգտակար կը կրնայ ըլլալ թէ որ եփես, քիչ մը աղոտես ու առտնին մեծցուցած կենդանիներուն կերակրոյն մէջ խառնես, և ան ատենը ասոնց համար շատ սննդարար կերակուր մը կ'ըլլայ. աս բանիս համար պէտք է միսը մեծ մեծ ջարդել և բերանը զոց սանի մը մէջ երեք, չորս ժամ եռացնել, այնպէս որ հազիւ հազ շոգին դուրս ելլայ, անոր համար խուփը դնելէն առաջ, սանին շրջապատը հաստը կէկ կտաւով պէտք է պատել և ան կտաւին վրայ խուփը յարմարցնել ու վրան ծանրոց մը դնել : Եւ կերպ եփելուն մէջ ամենեւին ճաթելու վտանգ չկայ : Եւ կէց վերջը դիւրին է միսը ոսկորներէն զատելը մէկ մեծ դանակով մը կամ աւելի լաւ երկընթէ ատաճաւոր սուր սանտրով մը, ու ետքը ելած միսին իրեքին կամ չորսին չափ եփած դեղնախնձոր կամ թեփաւոր ալիւր պէտք է խառնել հետը. նաև եփոցին ջուրն ալ մէկտեղ, որով ամենասննդարար կերակուր մը կ'ըլլայ շուներու և խոզերու. իսկ թէ որ միսը պարզ մանրես ու հետը իրեքին կի՞ չորսին չափ գարի խառնես, հաւերը մեծ ախորժանօք կ'ուտեն. զարմանալին աս է որ աս կերպ ուտելիքով հաւկիթ ածելու կը գրգռուին, ինչպէս որ այլ և այլ տեղուանք եղած յայտնի փորձերէն ստուգուած է :

Ինչ կերպով ալ որ միսը եփած ըլլայ ու կտրտած, երկայն ատեն կրնայ պահուիլ երբ աղէկ մը չորցընես կամ փուռն

մէջ և կամ տաքցուցած երկընթէ տախտակներու վրայ սլաշած զգուշութեւ : Եւստի չորցուցած կը պահուի միսը թէ հեռու տեղ խաւերու համար և թէ իբրեւ պաշար երկար ատեն պահելու համար, և որչափ աւելի մանր ջարդած ըլլայ, այնչափ աւելի դիւրակը չորնայ, և չորնալէն ետեւ աւելի դիւրափխրուն կ'ըլլայ սանդիտուամբ և կի՞ երկանաքարի տակ. աղիքները, թոքը, լեարդը, սիրտը ու ուղեղը կրնան չորցուիլ այս կերպով :

Եւստի պարարասութիւնը ու գործածութիւնը : Եւստ գոյացութիւնս զորն որ աւելեւ ամենեւին բանի չեն բերեր, Եւստ պաղիք սննդարար ու առողջարար կերակրոց կազմութեանը մէջ կը խառնեն. մանաւանդ խոզինը :

Եւստի թագաւորութեան մէջ աղքատ մարդկանց համար տեսակ մը հաց կը շինեն խիստ սննդարար՝ սպանդանոցներու մէջ մորթուած կենդանեաց արեամբ ու ցորենի ալեր խմորով. աս կերպով ուրիշ որ և իցէ կենդանոց արեամբ այսպիսի հաց մը կրնայ շինուիլ, մանաւանդ ընտանի կենդանեաց համար մի միայն սննդարար կերակուր կ'ըլլայ. աս բանիս համար բաւական է սովորական կ'երպով խմորը պատրաստել, միայն թէ սովորական չափով դրած ջուրիդ կէսը արին ըլլայ : Եւ կերպ հացը պատառ պատառ կտրելով ու փուռն մէջ չորցընելով՝ երկար ատեն դիմանալու չափ լաւ պաշար մը կ'ըլլայ :

Եւստ գործողութեան համար պէտք է նոր վազած արին գործածել, բայց քիչ մը խմորած արինն ալ փնաս մը չըներ, միայն թէ ապականեալ չըլլայ :

Փէյեան և Պուրիէ տնտեսականները կենդանեաց արինը պահելու համար որ անուշադրի գործարաններու գործածեն՝ աս հետեւեալ կերպը ցըցուցին : Եւստ արինը թանձրացնելու համար հարիւր աստիճան ջերմութիւն պէտք է, որ պարզ կրակով ալ կ'ըլլայ և թէ շոգելով. ետքը սաստիկ ճնշմամբ մը մաւմուլի տակ արեան հոսանքի մասը կը հանուի, և ետքը բաց օդի մէջ և կամ

ջերմնարանի մը մէջ չորցնելով՝ արեան մահարդը կը զատուի :

Այդպիսով կերպ մըն ալ կայ որ է աս հետեւեալս : Ա՛յ կամուլը բթաչափ բարձրութեամբ արին լեցու թափծու երկթէ և կամանագէ սանի մը մէջ, և սաստիկ տախցուր ինչուանորեռայ, բայց աս միջոցիս երկաթէ շերեփով մը պէտք է միշտ խառնել : Ա՛յ կերպով արինը երկու մաս կը բաժնուի, հեղանիւթ մասը շոգի կը դառնայ ու միւս մասը կը թանձրանայ . և հետզհետէ աս թանձր մասին մէջէն ջրեղէն մասունքը երթալով, մնացածը կակուղ փոշեաւեսակ գոյացութիւն մը կը դառնայ . այն ատենը սանին տակի կրակին ջերմութիւնը նուազցուր, և մէկ կողմանէ անդադար խառնէ ինչուան որ բոլորովին չորնայ . և կամ մինչդեռ կակուղէ՝ կրակէն վարառ, ու փռան մէջը հացը եփելէն և դուրս քաշելէն վերջը, յատակին վրայ տարածէ ու անդադար խառնէ ինչուան որ լաւ մը չորնայ : Ա՛յկէց վերջը դիւրին է ատ գոյացութիւնը չոր մանրամաղ փոշի դարձնել :

Չորցած արինը տակառի կամ սընտուկի և կամ պարկերու մէջ կ'առնուն ու չոր տեղ մը կը դնեն զգուշանալով թացութենէ : Ա՛յս կերպովս արինը անդադար կերակուր մը կ'ըլլայ կենդանեաց, ու երկիր ալ պարարտացնելու խիստ յարմար կու գայ :

Անիւրեռան պարարտութիւնն ու գործածութիւնը : Կենդանւոյն վրայէն հանած ոսկորներուդ զոգաւոր մասերը ծուծ ունին, զորն որ հանելու համար ոսկրներուն ծայրերը մէյմէկ ծակ պէտք է բանալ ու ոսկրները ջրի մէջ եռացնել : Ա՛յս գործողութեանս համար ամենա հարկաւոր են այս գործիքներս . կոճղ մը, լաւ ջուր տուած տապար մը, ձեռքի սղոց մը ու խալկին մը :

Նուծ ունեցող ոսկերաց ծայրի խռոչաւոր մասերը պէտք է կտրտել . այս պիսիներն են գլխաւորապէս յողումներուն գլուխները, ուսկից մէջի եղած ծուծերը դուրս կ'ելլեն : — Այս մեծ ու հարթ ոսկերաց ծուծը զգուշութե

հանելու է որչափ որ կարելի է, յողումին գլխէն ծակ բանալով, որպէս զի ոսկրին ամբողջութեանը վնաս մը չհասնի . որովհետեւ այդպիսի ոսկորները նարտի տախտակի և այլ ուրիշ արկեղաց զարդարանքի համար կը գործածուին և լաւ գնով կը ծախուին ձեռագէտներուն . այսպիսի են կովուն ու եզան ուսին հարթ ոսկորները, նոյնպէս գլանաձև մեծ ոսկորները, կողերուն աւելի լայն ու հարթ ոսկորները և սրլունքները : Այս սրունից ոսկորները երբ մէկալ ոսկորներէն զատ եռացուին ջրի մէջ՝ աւելի պարարտ ու ուժով հիւթ մը կուտան . այսպիսի են կովերու, խոյերու ու ձիերու ոտքերուն ծուծերը : Կովերուն և ոչխարներուն ոսկրներուն ծուծերը խիստ լաւ կը գործածուին տապկոցի եղի տեղ . իսկ ձիունը պղնձէ կամ թափծու երկթէ մեքենաները օծելու համար և գործաւորներու կանթեղներուն : Իսկ եռացնելու կերպը այս է . թափծու երկթէ խալկինի մը մէջ ինչուան կէսը ջուր լեցուր և գրեթէ ինչուան եռացումն զայն տաքցուր և ոսկորները մէջը լեցու այնչափ՝ որ բոլոր ջուրը խալկինին գրեթէ բովանդակ բարձրուէր հասնի . ետքը կրակը տուրին չուան որ եռայ, ու դեռեփ չեւած՝ երբեմն երբեմն երկթէ շերեփով մը խառնէ . բայց եռալ սկսելէն ետքը հանգիստ պէտք է թողուլ : Բիշ ատենէն ոսկերաց խոռոչներէն պարարտուիլը ջրին երեսը կ'ելլէ : Ա՛յկէց շուրջ կէս ժամ ետքը, կրակը դոցէ, ու խալկինին մէջը պաղ ջուր լեցնելով ետքը դադրեցուր, և մէկ լայն շերեփով մը ջրին երեսէն պարարտութիւնը ժողվէ . ետքը մէկ եփ մըն ալ տուր և լաւ մը ոսկորները խառնէ, որպէս զի ջերմութեւն ու դիւրեւնին փոխուելով՝ ոսկերաց ծակումով տեղումները մնացած պարարտութիւնը ջրին երեսը ելլէ : Ա՛յկէ ետքը խալկինի մէջէն ոսկորները դուրս հանէ ու մէջի պակսած ջրին տեղ նորէն լեցուր ու սկսէ նորէն սոյն ստորագրած կերպովս ընել՝ մէջը ուրիշ ոսկրոտիք լեցնելով :

Սկզբներուն պարարտութիւնը աս կերպով զատելով կը գործածեն, ինչպէս որ վերը ըսինք. և կամ տակաւներուն մէջ կը լեցնեն և օճառագործներուն կը ծախեն, նոյնպէս կը գործածուի հողաթափի ու կառաձիգ երկվարաց կաշմածներուն կաշիները կակղցնելու. իսկ երբ վերի ըրած գործողութեանդ ատեն կամաց կամաց եփ մը տաս, այնպէս որ խալկինիդ մէջի ջուրը շոգիանայ, ան ատեն պարարտութիւնը սեւագոյն կ'ըլլայ, ու խիստ յարմար սայլերուն ու արօրներուն լիսեռները, պտուտակներ, առանցքներ, ծղիւններ և մամուլներ օծանելու, զանոնք դիւրաշրջուն ընելու համար:

Սրիշ տեսակ ոսկերք ալ կան, որոնք առանց պարարտութիւնը հանելու կը գործածուին, որ են ասոնք. կովու գըլխուն ոսկը, եղջերաց ներքին ոսկրու տմասերը. նոյնպէս սմբակները, ոչխարներուն ուսին բարակ ու տափակ ոսկերտիքը: Եւ ամէն ոսկորները, նոյնպէս ոչխարներուն սրունից ոսկորները, ու

րոնք շատ նեղ ըլլալով՝ սեղանատախտակներու գործածութեանը չեն ծառայեր, և ուրիշ մանր կտորուանքը շահաւոր կերպով մածոյծ ու սոսինձ շինողներուն կրնան ծախուիլ: Արոնց սոսնձեղէն մասունքը հանելէն վերջը՝ պարզ ոսկրոտիքը անուշադրի գործարաններու կը ծախեն և կամ խոշորկեկ փոշի դարձնելով՝ երկրի լաւ պարարտութիւն կ'ըլլայ: Եւ երբ դիւրութեամբ փոշիացնելու համար երկու իրեք մը խոշորտի խտութեամբ շոգոյ տակ դնելու է զանոնք երկու ժամի չափ, որպէս զի լաւ մը կակղանան:

Սկզբները փոշիացնելուն դիւրին կերպըն է կարծր փայտէ կոճղ մը առնուլ, որուն երեսն սուր երկվէ ատամներ ըլլան, ու անով զարնել ու փշրել ոսկորները: Եւ զիստ աս բանիս համար երկու ատամնաւոր գլաններ կը գործածեն:

Եւ ըսած կերպովս ոսկորները մանրէլէն ետքը, ուրիշ աւելի մանր ատամներով գործիքի մը տակ պէտք է փշրել, որպէս զի աւելի մանրամաղ ըլլայ փոշին:

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ԲՆԱԿՈՒԾՈՒԹԵԱՆ

Դաս ի. Օրենք բաղկացութեան մարմնոց և բնաբուսական գոգաւայր:

Եւ զարմանալի յատկութիւնս է թէ միայն ինչուան հիմա դրած եօթը պարզ մարմիններն ունին, հապա նաև այլ ամենայն ինչուան հիմա ճանչցուած տարերքը: Եւ որպէս զի աս ընդհանուր օրինաց ստուգութիւնը իմացութիւննայմէ մէկ քանին բաղկացութիւններն ալ առաջ բերենք:

Այլ երբ ըսինք որ մահաճին 175 կշռական չափը

100	չափ թթուածնով կ'ըլլայ	Եւ խտութիւն մահաճին.
200		Եւ խտութիւն մահաճին.
300		Եւ խտութիւն մահաճին.
400		Եւ խտութիւն մահաճին.
500		Եւ խտութիւն մահաճին.

Մահաճին ջրածնի հետ մէկ բաղկացութիւնը միայն կը ճանչնանք՝ որ մասնաւոր բաւով Աւշի կ'ըսուի. ասոր բաղկացութիւնը մահաճին 175 չափին վերածելով է Մահաճին 175,0

$$\text{Ջրածին} \quad 37,5 = 3 \times 12,5 \quad (\text{որ է ըսել 3 զուգաչափ ջրածնի})$$

$$\underline{212,5}$$